

NSVLi JULGEOLEKUVÄED EESTIS AASTAIL 1940–1941

OLAVI PUNGA

Sissejuhatus

Üle poole sajandi on kirjeldatud ja uuritud 1940.–1941. aasta sündmusi Eestis. Selle aja jooksul on publitseeritud hulgaliselt dokumente ja mälestusi, kirjutatud raamatuid ja uurimusi. Ajaline distants võimaldab meil tänapäeval käsitleda teemat tunduvalt objektiivsemalt kui sõja ajal või vahetult pärast sõja lõppu. Viimase tosina aasta jooksul ongi toonaseid sündmusi üha põhjalikumalt kajastatud.

Eesti ajalukku on vaadeldavast perioodist kinnistunud märksõnad *okupatsioon, küüditamine, metsavend ja Suvesõda*, mis seostuvad vahetult okupatsioonirežiimi võimu- ja repressiivorganitega. Lühendite NKVD – SARK¹ ja NKGB – RJRK² taht varjunud okupatsioonirežiimi võimu- ja repressiivorganid põhjustasid eestimaalastele seninägematuid kannatusi ja kaotusi, hingepiinu ja hävingut.

Nõukogude Liidu riiklike julgeolekuorganite tegevust Teise maailmasõja ajal on küll uuritud, kuid käsitletud ei ole kaugeltki mitte kõiki NKVD tegevuse aspekte. Seetõttu ei ole Nõukogude Liidu riiklike julgeolekuorganite tegevus üks väheuuritumaid teemasid mitte ainult Eestis, vaid isegi tänapäeva Venemaal.³

Kolme Balti riigi territooriumil 1940. aastal moodustatud Balti erisõjaväeringkonna vägede ja Punalipulise Balti Laevastiku üksuste kõrval võtsid koha sisse ka mitmed NKVD⁴ struktuurid ja üksused. NKVDle tervikuna,

¹ Narodnoi Komissariat Vnutrennoi Del – Siseasjade Rahvakomissariaat ehk SARK

² Narodnoi Komissariat Gosudarstvennoi Besopasnosti – Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat ehk RJRK

³ Хаустов, В. 2004. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте. – Война и общество 1941–1945. Книга 2. Москва, с. 359–374.

⁴ 1941. aasta 3. veebruaril reorganiseeriti NSVLi NKVD kaheks: siseasjade ja riikliku julgeoleku rahvakomissariaadiks. Pisut enam kui kuus kuud hiljem, 20. juulil 1941. aastal mõlemad julgeolekustruktuurid ühendati. Olemasolevatele allikatele tuginedes on peaaegu võimatu eristada nimetatud organite tegevust Eesti territooriumil. Seetõttu on siinses töös kasutatud vaid lühendit NKVD, nagu varemgi selle valdkonna uurijad on teinud.

eriti aga selle koosseisu kuuluvatele piirivalvevägedele, anti sõja algul täiendav ülesanne: julgestada Punaarmee rinde lähitagalat. NKVD vägedel tuli tagada kord tagalas ja ühtlasi takistada Punaarmee rinde lagunemist.

Siinse artikli eesmärgiks on anda ülevaade senistes uurimustes mõnevõrra tagaplaanile jäänud NKVD vägedest ja nende ülesannetest Eesti territooriumil Barbarossa plaani käivitumise eel ning aidata põhjalikumalt analüüsida Eestis leiduvaid Suvesõda kajastavaid allikaid.

Kaheldamatult on juurdepääsu puudumine suurele hulgale Venemaa arhiivides leiduvatele allikatele⁵ vajutanud oma pitseri nii varasematele uurimustele kui ka siinsele. Teisalt pole ka üksnes Eestis säilitatava arhiiviainese kasutamine võimaldanud vaadeldavat teemat varasemates käsitlustes sügavalt avada.

NKVD vägede rolli mõistmisel on väärtuslikeks allikateks Venemaal avaldatud dokumendikogumikud. Üldjuhul kajastavad neis publitseeritud dokumendid riiklikust ideoloogiast lähtuvaid olulisemaid valdkondi ja dokumentide valikul pole eesmärgiks olnud avada Eestis toimunut.

Nõukogude perioodil publitseeritud dokumendikogumike kasutamine on erinevatel põhjustel kohati äärmiselt keeruline ja aeganõudev. Enamasti on esitatud informatsioon fragmentaarne või ühekülgne ega soodusta tervikpildi kujunemist. NKVD vägede osalust toimunud sündmustes ei afišeeritud või varjati teadlikult aastakümnete vältel. Nõukogude võimu eksisteerimise viimasele kümnendile oli iseloomulik püüd varjata informatsiooni isegi dokumente publitseerides. Ilmeka näitena võib siinkohal esile tuua lühendi NKVD puudumise vastavast loetelust publikatsiooni lõpus⁶, ehkki dokumentides esineb see lühend korduvalt.⁷ Kurioosseks muudab selle näite asjaolu, et tegemist on *ametkondlikuks kasutamiseks* mõeldud väljaandega, mis pole mõeldud tavakodanikele.

Vaatamata mõningate tänapäeva Venemaa ajaloolaste seisukohale, et uued dokumentide publikatsioonid on koostatud vähimalgi moel sõja riiklikku kontseptsiooni muutmata⁸, võimaldavad just viimase tosina aasta

⁵ Venemaa arhiivide osalisele või ka täielikule suletusele on viidanud nii Eesti kui ka Venemaa ajaloolased. Vt **Noormets, T.** 2002. Mobilisatsioon Punaarmeesse Eestis 1941. a. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat, lk 27–49; **Ломагин, Н.** 2005. Управление НКВД по Ленинградской области при осуществлении политического контроля в период битвы за Ленинград. – Вестник Санкт-Петербургского университета, серия 2, январь, с. 47–63; **Мерцалов, А.** 2005. Подходы к изучению прошлого (по новейшим трудам о войне 1939–1945 гг.). – Военно-исторический архив, № 12, Москва, с. 146–165.

⁶ **Работа партийных организаций в период Великой Отечественной войны 1941–1945 годов.** Документы и материалы в двух томах. Том 1. 1982. Москва, с. 642–645.

⁷ *Ibid.*, с. 91–92, 195–196, 351–353.

⁸ **Мерцалов, А.**, *op. cit.*

jooksul Venemaal ilmunud kogumikud⁹ saada senisest tunduvalt põhjalikuma ettekujutuse NKVD vägedest Eestis.

I. NSVLi julgeolekuväed

Aastail 1939–1941 tehti NKVDle alluvates vägedes ja nende juhtimises mitmeid muudatusi. Oluliseks ümberkorralduseks NSVLi Rahvakomissaride Nõukogu 2. veebruari 1939. aasta määruse kohaselt oli senise NKVD piirivalve- ja sisevägede peavalitsuse jagamine kuueks peavalitsuseks 8. märtsil 1939:

- 1) piirivalvevägede peavalitsus,
- 2) raudteehitiste valve vägede peavalitsus,
- 3) eriti tähtsate tööstusettevõtete valve peavalitsus,
- 4) konvoivägede peavalitsus,
- 5) sõjalise varustuse peavalitsus,
- 6) sõjalis-ehituslik peavalitsus.

Peavalitsused tegutsesid NKVD käskkirjaga nr 00296 kehtestatud põhimääruste alusel ja igale neist oli allutatud teatav hulk väeüksusi. Loodud peavalitsuste üldjuhtimine tehti ülesandeks Ivan Maslennikovile, rahvakomissari asetäitjale vägede alal.¹⁰

Nõukogude Liidus toimunud sõjaväereformi üheks olulisimaks alustalaks oli üldise sõjaväekohustuse seaduse vastuvõtmine 1939. aasta 1. septembril.¹¹ Nimetatud seadus määratles NKVD piirivalve- ja sisevägesid kui üht osa NSVLi relvajõududest, mida on hiljem ka korduvalt rõhutatud.¹²

⁹ Olulisemateks võib lugeda 1995. aastast alates publitseeritud dokumendikogumiku **Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне I ja II köidet**.

¹⁰ **Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1960. Справочник.** 1997. Москва, с. 227–233; **Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник.** 2003. Москва, с. 69–70; **Белозеров, Б.** 2001. Фронт без границ. 1941–1945 гг. (Историко-правовой анализ обеспечения безопасности фронта и тыла северо-запада). Санкт-Петербург, с. 29.

¹¹ **Tannberg, T.** 2004. Nõukogude Liidu ettevalmistused sõjaks. – Sõja ja rahu vahel. Koguteos, I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Rahvusarhiiv, lk 293–333.

¹² **Некрасов, В.** 1986. Основные этапы строительства внутренних войск. – Военно-исторический журнал, № 11, Москва, с. 81–84; **Баранов, В.** 2007. Использование исторического опыта Великой Отечественной войны в строительстве и совершенствовании внутренних войск в военной организации государства. – Военная мысль, № 8, с. 8–14.

Üldise sõjaväekohustuse seadus võimaldas suurendada NKVD piirivalve- ja sisevägesid, ajateenistuse aeg piirivalvevägede maaüksustes pikenes kahelt aastalt kolmele ning mereüksustes kolmelt neljale. Sisevägedes oli ajateenistuse kestuseks reakoosseisule nähtud ette kaks aastat ja nooremale juhtivkoosseisule kolm aastat. NKVD esindajate kaasamine sõjakomissariaatide tegevusse võimaldas kutsealuste seast välja valida parimad.¹³

Punaarmee poliitvalitsuse ülema Lev Mehlise 5. septembri 1939. aasta direktiivis nr 243 oli NKVD vägede komplekteerimine kutsealustega NSVLi relvajõududes tähtsuselt kolmandal kohal lennuväe ja laevastiku järel. Ka NKVD piirivalveringkondadele meeste valimisel nõuti erilist tähelepanu. Aasta hiljem tuli inimeste valikul suurt tähelepanu pöörata vaid NKVD piirivalveringkondade ja piiril paiknevate üksuste komplekteerimisele kutsealustega.¹⁴ Punaarmee ohvitseride seas kutsus kutsealuste valikul NKVD vägede eelistamine esile etteheitvat suhtumist.¹⁵

Vaadeldaval perioodil suurendati NKVD vägede tulejõudu tunduvalt: võeti kasutusele uut tüüpi relvi, suurendati automaatrelvade hulka, formeeriti raskerelvadega varustatud operatiivüksusi. NKVD formeeringute relvastus ja varustus lähtuvalt ülesannete iseloomust erines ka varem mõnevõrra Punaarmee ja Sõjamerelaevastiku omast, kuid just sõjaeelsetel aastatel suurenes vahe oluliselt. Erinevused varustuses, uute relvatüüpide kiiremas kasutuselevõtus ja ka suurema tulejõuga relvade arvus tulenesid eelkõige asjaolust, et erinevad rahvakomissariaadid tellisid relvastust iseseisvalt. Alates valitsusorganitepoolsest finantsplaneerimisest, tellimisest, tootmisest kuni kohaletoomiseni toimus kõik relvastuse ja varustusega seonduv NKVD, Punaarmee ning Sõjamerelaevastiku jaoks eraldi. Nii näiteks olid NKVD vägedes juba Talvesõja ajal kasutusel püstolkuulipildujad PPD, Punaarmee relvastamist nendega arutati veel 1941. aastal.¹⁶ Siinkohal tuleb aga rõhutada, et mitte kõik vahetult enne sõda relvastusse võetud mudelid ei õigustanud ennast.¹⁷

¹³ Закон о всеобщей воинской обязанности I § 4, 7; II § 21–22. **Ворошилов, К.** 1939. О проекте закона о всеобщей воинской обязанности. Москва.

¹⁴ **Партийно-политическая работа в Красной Армии: Документы. Июль 1929 г. – май 1941 г.** 1985. Москва, dok nr 160 § 1 ja dok nr 180 § 1.

¹⁵ **Зимняя война 1939–1940. Книга вторая. И. В. Сталин и финская кампания. Стенограмма совещания при ЦК ВКП(б).** 1999. Москва, с. 240.

¹⁶ **Золотарев, В.; Шломин, В.** 2004. Как создавалась военно-морская мощь Советского Союза. Книга 1. Москва–Санкт-Петербург, с. 80; **Яковлев, Н.** 1981. Об артиллерии и немного о себе. Москва, с. 81; **Яковлев, Н.** 2003. Советские вооруженные силы значительно превосходили вермахт по боевому обеспечению. – Военно-исторический журнал, № 5, Москва, с. 16–21.

¹⁷ Näiteks iselaadiva vintpüssi SVT–40 tootmisest loobuti relva halva töökindluse tõttu rindetingimustes. **Яковлев, Н.** Об артиллерии ..., с. 144.

NKVD vägede kõige lahinguvõimelisema osa moodustasid operatiiv-, piirivalve- ja raudteevalveväed. 1941. aasta alguseks oli piirivalvevägede koosseisus loodud üksik motolaskurdiviis, 13 motolaskurpolku, neli ratsaväepolku ja arvukalt väiksemaid üksusi. Siseasjade rahvakomissari käskkirja nr 00234 alusel eraldati operatiivüksused 28. veebruaril 1941. aastal piirivalvevägede koosseisust ja allutati moodustatud NKVD operatiivvägede valitsusele. Operatiivvägede valitsuse ülemaks määrati kindralleitnant Pavel Artemjev ja algselt oli tema alluvuses 27 840 meest. Operatiivvägede ülesanne oli kiire ja otsustava tegevusega likvideerida vaenlase diversiooni-grupid ning tagada julgeolek piiriäärses ribas.¹⁸

NKVD operatiivvägede motolaskurpolgu tulejõudu on võrreldud Punaarmee sõjajaegse motolaskurbrigaadiga. Polgu koosseisu kuulusid kuni neli üksikut motolaskurpataljoni, tankirood, suurtükidivisjonid ja toetusüksused.¹⁹ Aastail 1939–1941 võeti motolaskurpolkude relvastusse lisaks juba olemasolevatele uued, 45 mm suurtükkidega relvastatud BA–10 tüüpi soomusautod.²⁰

Uurijad on märkinud, et NKVD diviisid ei olnud välja õpetatud lahingu-tegevuseks regulaarmee vastu.²¹

Erinevalt operatiivvägedest olid piirivalveväed n-õ kerged julgeoleku-jõud, nad ei olnud ette valmistatud ega ka varustatud selleks, et tegutseda iseseisvalt regulaarvägedena.²² Samas valdasid nad täiuslikult väikeste allüksustena tegutsemise taktikat.²³ 1941. aastal valmistas piirivalvevägede insenertehnilist, juhtiv- ja poliitkaadrit ette vähemalt 11 NKVD sõjalist õppeasutust. NLKP keskkomitee 1940. aasta märtsipleenumi otsuste kohaselt muudeti piirivalvurite väljaõpetamist. Võeti suund tegutsemisele keerulises olukorras igasuguse ilmaga ja ööpäev läbi. Erilist tähelepanu pöörati piirivalvurite algatusvõimelisuse, ideelise vastupidavuse ja füüsilise karastumise arendamisele. Piirivalvurid pidid täiuslikult oskama kasutada relvi, oskama tegutseda väiksemate formeeringutena ja vajadusel ka üksinda.²⁴

¹⁸ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Органы ... Том второй. Книга 1. Начало. 22 июня – 31 августа 1941 года.** 2000. Москва, с. 335, viide 1; **Белозеров, Б.,** *op. cit.*, с. 30.

¹⁹ **Антонов, В.** 1975. *Путь к Берлину.* Москва, с. 4.

²⁰ **Коломиец, М.** 2007. *Броня на колесах. История советского броневедомства 1925–1945 гг.* Москва, с. 317.

²¹ **Соколов, Б.** 2001. *Наркомы страха. Ягода, Ежов, Берия, Абакумов.* Москва, с. 217.

²² **Некрасов, В.** 1985. *Вклад внутренних войск в дело победы советского народа в Великой Отечественной войне.* – *Военно-исторический журнал*, № 9, Москва, с. 29–35.

²³ **Козлов, А.** 1973. *Тревожная служба.* Москва, с. 11.

²⁴ **Часовые советских границ. Краткий очерк истории пограничных войск СССР.** 1979. Москва, с. 92–93.

Piirivalvevägede üheks erisuseks oli suure hulga teenistuskoerte ja hobuste kasutamine, seetõttu oli neil ka oma veterinaarteenistus koos kõigi vajalike asutustega. Tegevuses juhitud Punaarmee ühtsest veterinaarseadusandlusest.²⁵

Juba nimetatud siseasjade rahvakomissari käskkirja nr 00234 alusel liideti raudteehitiste valve vägede peavalitsus ja eriti tähtsate tööstusettevõtete valve peavalitsus üheks – raudteehitiste ja eriti tähtsate tööstusettevõtete valve peavalitsuseks. Kõik teised senised peavalitsused reorganiseeriti vastavateks valitsusteks.²⁶

1930. aastate lõpus moodustatud NKVD raudteevalvevägede diviisides oli iga polgu koosseisus üks soomusrong. Soomusrongide kõrval olid nende relvastuses ka uusimad soomustatud mootorvagunid, mida Punaarmees ei kasutatud.²⁷

Piirivalvevägede koosseisu kuulus pärast operatiivvägede üleandmist 28. veebruaril 1941. aastal 161 625 meest, neist 3020 oli piirivalvevägede peavalitsuse üksiku õhubrigaadi koosseisus.²⁸ Nimetatud brigaadi kuulusid kõik piirivalveringkondade ülemate alluvuses olevad lennuüksused.²⁹

1941. aasta 1. juuni seisuga kuulus ülejäänud NKVD vägedesse 173 924 meest, neist

- operatiivvägedes 27 300 (ilma sõjakoolideta),
- raudteehitiste valve vägedes 63 700,
- eriti tähtsate tööstusettevõtete valve vägedes 29 300,
- konvoivägedes 38 200.

Loetletud vägede põhiosa paiknes NSVLi loodepiirkonnas.³⁰ NSVLi RKNi kaitsekomitee 1940. aasta 26. jaanuari määrusega nr 48cc nähti ette suurendada mobilisatsiooni teel piirivalvevägede isikkoosseisu sõjaolukorras 25 240 mehe võrra.³¹

²⁵ Куркоткин, С. 1977. Тыл Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Москва, с. 326.

²⁶ Белозеров, Б., *op. cit.*, с. 30.

²⁷ Дроговоз, И. 2002. Крепости на колесах. История бронепоездов. Минск, с. 227.

²⁸ Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.) 1995. Москва, dok nr 266.

²⁹ Чугунов, А. 1985. Граница накануне войны. Из историй пограничных войск 1939 – 22. июня 1941. Москва, с. 7.

³⁰ Белозеров, Б., *op. cit.*, с. 36.

³¹ Органы... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.) 1995. Москва, dok nr 266.

7. mail 1940. aastal kehtestati NSVLi relvajõududes kindrali auaste ning mitmed NKVD vägede ohvitserid said kindraliks.³² Tervikuna kehtisid NKVD vägedes spetsiaalsed auastmed.³³

2. NKVD kontroll Eesti territooriumi üle

1940. aasta juunis okupeeris Nõukogude Liit kolm Balti riiki ja nende riikide välispiirid muutusid NSVLi uueks läänepiiriks. Punaarmee üksused alles sisenesid iseseisvate riikide territooriumile, kui NSVLi kaitse rahvakomissar marssal Semjon Timošenko saatis 17. juunil Jossif Stalinile ja Vjatšeslav Molotovile oma ettepanekud edasise tegevuse kohta hõivatud riikides.³⁴ Esmajärjekorras pidas marssal vajalikuks paigutada Läänemere rannikule NKVD piirivalveväed ja viia korra hoidmiseks okupeeritud riikides igasse neist esialgu NKVD operatiivvägede polk.

Ajaloo paralleelile otsides leiame need vähem kui aasta varem alanud Poola kampaaniast. NSVL–Poola piiril paiknenud piirivalvesalkade ja isikkoosseisu täiendamise arvel moodustati hõivatud territooriumi välispiiri valvamiseks uued piirivalvesalgad. Senine NSVL–Poola piir muudeti piiritõkkesooniks. Hõivatud Poola territooriumil korra tagamiseks, vastupanuliikumise mahasurumiseks, NKVD aparadi loomiseks jms moodustati 9 operatiivgruppi, igas 40–70 inimest. Iga grupi operatiivalluvusse anti üks piirivalvuritest koosnev 300-meheline pataljon. Uue piiritsooni valve tugevdamiseks ja NKVD operatiivülesannete täitmiseks viidi Poolasse täiendavalt NKVD operatiivvägede 3. motolaskurpolk ning 16. ja 21. ratsaväepolk. NKVD väekontingenti täiendasid kaks õhueskadrilli.³⁵

Seega võib Poola kampaaniast esile tuua kolm olulisemat meetet, mida NKVD rakendas hõivatud territooriumi kontrollimiseks:

- hõivatud territooriumi eraldamine ülejäänud maailmast uue välispiiri loomise ja vana NSVL–Poola piiri muutmiselega piiritõkkesooniks;
- operatiivgruppide formeerimine kohalike elanike üle kontrolli saavutamiseks;
- NKVD operatiivvägede viimine hõivatud territooriumile.

³² Белозеров, Б., *op. cit.*, с. 29.

³³ Vt lisa 1.

³⁴ Мельтюхов, М. 1999. Нарастивание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939–1941 годах. – Отечественная история, № 4, с. 46–70.

³⁵ Органы ... Том I. Накануне. Книга первая. (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.) 1995. Москва, dok nr 29, 33; Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.) 1995. Москва, dok nr 266; Мельтюхов, М. 2004. Блицкриг в Европе, 1939–1941: Польша. Москва, с. 221–222.

Kolme Balti riigi territoorium hõivati ilma lahinguteta ja see on tõenäoliselt ka üks põhjusi, miks ei rakendatud avalikult kõiki kolme eelloetletud meedet.³⁶ Samas ei hõivatud territooriumi mitte ainult sarnaste meetoditega nagu Poolas, vaid ka samu üksusi kasutades: Tallinnasse paigutati Poola kampaanias osalenud 3. motolaskurpolk.³⁷

20. juulil 1940. aastal esitas NKVD valitsusele ettekande, milles pidas vajalikuks, et Eesti ja Läti rannikut valvaksid NKVD piirivalveväed. Ettekandes loetleti ülesande täitmiseks planeeritud üksused ning paluti kinnitada Eesti ja Läti merepiiride valvamise otsus.³⁸

Kuigi Eesti oli vormiliselt veel iseseisev riik, andis NSVLi NKVD 21. juulil käskkirjaga nr 00867 piirivalvevägedele korralduse võtta uus läänepiir valve alla. Eesti NSV siseministri 22. ja 23. juuli käskkirjade kohaselt alustas Eesti piirivalve juba 22. juulil merepiiri ning 23. juulil Eesti–NSVLi maismaapiiri üleandmist NKVD piirivalvevägedele. 26. juulil olid NKVD piirivalveväed nimetatud piirilõigud valve alla võtnud ja Eesti piirivalve likvideerimine oli alanud.³⁹

Vaatamata uue läänepiiri kujunemisele säilitati ka vana NSVLi piir Balti riikidega. NSVLi NKVD 21. juuli 1940. aasta käskkirja nr 00867 järgi nimetati senised piirilõigud Eesti, Läti ja Leeduga piirivalve tõkestustsooniks⁴⁰ ehk piiritõkkesooniks. Nagu näeme, kasutati piiritõkkesoonide loomisel kogemusi, mis olid omandatud endisel NSVL–Poola piiril piiritõkkesooni moodustades.⁴¹

Piiritõkkesooni valvamine tehti ülesandeks 6 piirivalvesalgale (7., 9., 11., 83., 85. ja 103. salk).⁴² Senist piiri Eestiga jäid valvama NKVD Lenin-

³⁶ Autoril puuduvad andmed operatiivgruppide olemasolu kohta pärast Balti riikide hõivamist, kuid seda ei saa välistada.

³⁷ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266.

³⁸ **Пограничные войска СССР 1939 – июнь 1941. Сборник документов и материалов.** 1970. Москва, dok nr 146.

³⁹ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941**, dok nr 147; **Noormets, T.** 1997. Eesti piirivalve okupatsioonist Suvesõjani 1940–1941. – *Kaitse Kodu!*, nr IV/V, lk 55–59.

⁴⁰ Зона пограничного заграждения

⁴¹ 1939. aasta 15. septembril määratles NKVD Valgevene piirivalveringkonna ülem temale alluvate piirivalvevägede peaulesanded Poola kampaania algaasis. Punaarmee pealetungist alates tuli peatada vana NSVL–Poola piiri ületamine Poola poolelt kõigile inimestele ja NSVLi poolelt tsiviilisikutele. Vt **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Мельтюхов, М.** *Блицкриг ...*, с. 221.

⁴² **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266.

gradi piirivalveringkonna 7. (Kingissepa), 9. (Pihkva) ja 11. (Rõmšanski) piirivalvesalk.⁴³ Alles jäi ka Peipsi piirivalvelaevade salk⁴⁴, kuid andmed selle üksuse tegevuse kohta kuni 1941. aasta suveni puuduvad.

Piiritõkkesooni valvamiseks kasutati peamiselt suurte kogemustega piirivalvureid. NSVLi siseasjade rahvakomissari 21. detsembri 1940. aasta käskkirjaga pikendati 7000 piirivalvuri teenistust veel ühe aasta võrra ja kolmeaastase teenistuskogemusega mehed suunati tõkestustsooni salkadesse. Nende kõrval kasutati ka reservist tegevteenistusse kutsutud piirivalvureid.⁴⁵

Vaatamata asjaolule, et tõkestustsoon eksisteeris alates 21. juulist, kehtestati piiritõkkesooni valveteenistuses olevate piirivalvevägede tegutsemisjuhised NSVLi NKVD käskkirjaga nr 001616 alles 27. detsembril 1940. aastal.⁴⁶

Tegutsemisjuhiste järgi ulatus tõkestustsoon 5 km sügavusele Eesti territooriumile ja sellesse vööndisse sisenejaid karistati kriminaalkorras. Tsooni valvavatel piirivalvesalkadel oli kohustus teha tihedat koostööd Eestis paiknevate NKVD organitega.

Eesti–Läti vaheline piir jäi erinevalt teistest piirilõikudest kahe rahvusliku piirivalve üksuste valve alla. Eesti-poolsel piiril tegutsesid endiselt Eesti piirivalve Mõisaküla, Valga ja Laura piirivalverajoonide senised struktuurid, mis allusid piirivalve valitsusele Tallinnas.

Läti piirivalves toimunud ulatuslikud muudatused tõstsid tema usaldust uue võimu silmis, kuid kogemuste poolest viisid tunduvalt madalamale tasemele. Eesti piirivalvurite seas toimusid vaid väiksed kaadrimuudatused, kohati isikkoosseisu isegi suurendati.⁴⁷

⁴³ Краснознаменный Прибалтийский пограничный. 1988. Рига, с. 31; Иринархов, Р. 2004. Прибалтийский Особый ... Минск, с. 130.

⁴⁴ Иринархов, Р., *op. cit.*, с. 128.

⁴⁵ Органы ... Том I. Накануне. Книга первая. (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.) 1995. Москва, dok nr 140.

⁴⁶ Vt lisa 2.

⁴⁷ Raid, V. 1957. Võitlused L.–Pärnumaal 1941. a. suvel. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. IV köide. Stockholm, lk 133–135; Noormets, T. 1997. Eesti piirivalve okupatsioonist Suvesõjani 1940–1941. – Kaitse Kodu!, nr VI (XII), lk 40–43.

3. NKVD väed Eestis

Erinevalt Punaarmee sissemarsist on NKVD vägede saabumine Eestisse jäänud peaaegu tähelepanuta. On oletatud, et NKVD saabus Balti riikidesse koos baasidesse paigutatud üksustega juba 1939. aastal.⁴⁸ Ei saa välistada võimalust, et mingi osa NKVD operatiivvägede kontingendist võidi Eestisse meritsi transportida enne 1940. aasta juunit ja paigutada seal varjatult mereväebaasidesse. Seda enam, et just mereväebaase on nimetatud kontrollimatuks vägede siseveokanaliks.⁴⁹

Tõenäoliselt puudus Eesti elanikkonnal vähimigi ettekujutus NKVD struktuuridest, arvukusest, ülesannetest jms. Kõigist Nõukogude Liiduga piirnenud või potentsiaalseks vaenlaseks peetud riikidest oli enne Teist maailmasõda parim ülevaade NKVD vägede struktuurist, välimusest ja eraldusmärkidest Poola vastavatel teenistustel. Teiste riikide (sh ka Eesti) eriteenistuste vastavaid dokumente ei pea tänapäeva uurijad erilise tähelepanu vääriliseks või pole need lihtsalt säilinud.⁵⁰

Väliselt võis tsiviilisikul olla raske NKVD vägede sõdureid punaarmeelest isegi eristada ja see on tõenäoliselt ka üks peapõhjusi, miks nende saabumist Eestisse pole kaasaegsete mälestustes üldjuhul kajastatud. Leitnant Eduard Suursepp on NKVD saabumist kirjeldanud järgmiselt: *Punavägedega ühel ajal saabusid 1940. a. juunis Eestisse ka GPU või NKVD-väeosad, kes kandsid tavalist punaväe mundrit ning paigutati laiali varem koostatud täpse kava kohaselt, peamiselt linnadesse. Oma õige mundri, sinisepõhjalised nokkmütsid ja vastavad eraldusmärgid need väeüksused võtsid tarvitusele alles hiljem, kui kõik "ülestõusud", "valimised" ja liitumised nõukogudega olid sooritatud.*⁵¹ Kahjuks pole seni õnnestunud leida ühtki leitnant Suursepa kirjeldust kinnitavat või ka ümberlukkavat allikat. Samas iseloomustab NSVLi julgeolekustruktuuride tegevuse varjatust ilmekalt see, et NKVD 2. eriosakond suutis iseseisvate Balti riikide pealinnades käivitada NSVLi linnadevahelise valitsusside juba 20. juunil 1940.⁵²

⁴⁸ **Misiunas, R. J.; Taagepera, R.** 1997. Balti riigid: sõlтеаastad 1940–1990. Tallinn, lk 45.

⁴⁹ **Kubi, E.** 2007. Nõukogude sõjaväebaasid Eestis: baaside lepingust Narva diktaadini. Magistritöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond. Tartu, lk 49.

⁵⁰ **Воронов, В; Шишкин, А.** 2005. НКВД СССР: Структура, руководящий состав, форма одежды, знаки различия 1934–1937 гг. Москва, с. 247.

⁵¹ ERA R–358–1–17, l 39.

⁵² **Павлов, В.** 2006. Из истории создания и развития системы правительственной электросвязи советского государства (1930–1941 гг.). – Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Т. 1. Москва, с. 75–88.

NKVD Balti piirivalveringkond

Läänemere ida- ja Soome lahe lõunakaldal hõivatud territooriumil moodustati NSVLi uue läänepiiri valvamiseks NKVD Balti piirivalveringkond. Maa-, mere- ja lennuüksuste tegevuse juhtimiseks formeeriti Tallinnas 1940. aasta juunis 123-liikmeline Balti Piirivalveringkonna Valitsus ehk staap. Ringkonna ülemaks määrati senine Leningradi piirivalveringkonna staabi-ülem kindralmajor Konstantin Rakutin, poliitosakonna ülemaks sai brigaadikomissar Nikolai Potehhin.⁵³

Algselt oli Eesti–Läti rannajoone ja Lääne-Eesti saarte rannavalveks planeeritud rakendada neli maapiirivalve salka, üks salk piirivalvelaevu ja -kaatreid ning üks õhueskadri. Neljas suuremas sadamas oli kavas avada kontroll-läbilaske punktid ehk välismaailmaga suhtlemiseks vajalikud piiripunktid.⁵⁴

Järgneva aasta vältel tehti Balti piirivalveringkonna struktuurides mitmeid muudatusi. Juba ringkonna loomisel liideti selle koosseisu Hanko poolsaarel asuv 99. üksik rannavalvesalk ja piirivalvelaevade divisjon.⁵⁵ 1940. aasta jooksul täienes piirivalveringkond veel ühe mere kontroll-läbilaske punkti ehk piiripunkti ja noorema juhtkonna kooli võrra.⁵⁶ Lisaks NKVD piirivalvevägedele jäid Balti piirivalveringkonna alluvuses edasi tegutsema ka senist Eesti–Läti maapiiri valvanud piirivalvurid ja vähendatud koosseisuga staap Tallinnas.⁵⁷

Lisaks piiriga otseselt seotud struktuuridele paigutati 1940. aastal Baltikumi kolm NKVD piirivalvevägede koosseisu kuulunud motolaskurpolku. 3. ja 5. motolaskurpolk kuulusid NKVD Balti piirivalveringkonna, 1. aga Valgevene piirivalveringkonna koosseisu. 28. veebruaril 1940. aastal eraldati

⁵³ **Органы ... Том I. Накануне. Книга первая. (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.)** 1995. Москва, dok nr 119; **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Документы и материалы.** 1975. Москва, с. 720; **Краснознаменный Прибалтийский ...**, с. 31, 114; **Иринархов, Р.** 2004. Прибалтийский особый ... Минск, с. 129.

⁵⁴ **Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941**, dok nr 146, 147.

⁵⁵ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 226; **Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне 1941. Сборник документов и материалов.** 1976. Москва, dok nr 254; **Glanz, D.** 2005. Colossus Reborn. The Red Army at War, 1941–1943. University Press of Kansas, p. 171.

⁵⁶ **Пограничные войска ... 1941**, dok nr 254.

⁵⁷ **Raid, V.** 1957. Võitlused L.–Pärnumaal 1941. a. suvel. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. IV köide, Stockholm, lk 133–155; **Noormets, T.** 1997. Eesti piirivalve okupatsioonist Suvesõjani 1940–1941. – Kaitse Kodu!, nr VI (XII), lk 40–43.

NKVD piirivalvevägede koosseisust operatiivüksused ja koos sellega allutati ka Baltikumis paiknenud motolaskurpolgud NKVD operatiivvägede valitsusele.⁵⁸

Seega kuulus 1941. aasta juunis Balti piirivalveringkonna koosseisu

- viis maapiirivalve salka,
- üks salk piirivalvelaevu ja -kaatreid,
- üks õhueskadrill,
- viis mere kontroll-läbilaske punkti ehk piiripunkti,
- noorema juhtivkoosseisu ringkonnakool,
- Eesti–Läti piiril tegutsenud piirivalvestruktuurid.

Piiri hakkasid maismaal valvama Kroonlinna, Gdovi (Oudova), Ostrovi ja Bigossovo salkade põhjal kogenud piirivalvuritest formeeritud neli piirivalvesalka. Erinevatel andmetel oli salgas 1200–2000 meest. Salgad koosnesid komandantuuridest ja viimased omakorda kordonitest. NKVD Balti piirivalveringkonna neljas salgas oli kokku 20 komandantuuri, mis omakorda jagunesid 120 kordoniks (8 piirivalve- ja 112 rannakordonit). Kordoni suurus varieerus 42–64 meheni. Piirivalvesalga koosseisus oli ka kolme kuni viie kordoni suurune manöövergrupp (ca 150–250 meest), mille koosseisu võis kuuluda kolmest BA–10 tüüpi soomukist soomusrühm.⁵⁹ Kordoni isikkoosseisu relvastuseks olid lisaks iselaadivatele vintpüssidele SVT–40⁶⁰, püstolkuulipildujatele PPD–40 ja käsigranaatidele ka neli kergekuulipildujat DP–27 ning üks või kaks raskekuulipildujat Maksim. Mõningail andmeil oli iga salga relvastuses ka 20–30 50 mm miinipildujat. Igas salgas oli 120–160 teenistuskoeera, veo- ja liiklusvahenditeks 25–30 autot ja 200–300 hobust. Piirivalvesalkade koosseisus olid ka siderood, autotranspordi rood, sapööri- ja komandandirühmad ning teised tagalateenistusüksused.⁶¹

⁵⁸ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Органы ... Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года.** 2000. Москва, dok nr 544; **Лубянка: ... 1917–1960**, c. 269–270.

⁵⁹ On teadmata, kas ja millistes Eestis paiknenud piirivalvesalkade manöövergruppides jõuti soomusrühmad sõja alguseks formeerida.

⁶⁰ NKVD piirivalvevägedes kuulus iga rühma koosseisu kaks eriettevalmistuse saanud snaiprit. Vt **Некрасов, В.** 1985. Вклад внутренних войск в дело победы советского народа в Великой Отечественной войне. – Военно-исторический журнал, № 9, Москва, c. 29–35.

⁶¹ Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941, dok nr 146; Пограничные войска ... 1941, c. 10; Краснознаменный Прибалтийский..., c. 31; **Glanz, D.** 1998. Stumbling Colossus. The Red Army on the Eve of World War. University Press of Kansas, pp. 174–175; **Иринархов, Р.**, *op. cit.*, c. 130; **Чугунов, А.** 1989. Граница сражается. Москва, c. 10, 281; **Коломиец, М.**, *op. cit.*, c. 317–318.

Sidevahenditest olid piirivalvesalkade varustuses lisaks telefonile ka raadiojaamad, kuid nende võimsus ja kasutamisevõimalused on ebaselged. Veoautodele paigaldatud raadiojaamade kõrval kasutati ka maastikul suuremat tegevusvabadust võimaldavaid kaasaskantavaid raadiojaamu.⁶²

6. piirivalvesalga staap paiknes Rakvere linnas, komandöriks oli major V. Nesterov ja komissariks vanem-poliitjuht P. Šuvalov. Salk valvas piiri Narva ja Tallinna vahelisel rannikujoonel ehk täpsemalt Bal-Kusemkino külast Leningradi oblastis kuni Ninamaani Suurupi lähistel. Salga koosseisus oli 1167 meest.⁶³

8. piirivalvesalga staap oli Haapsalu linnas, komandöriks polkovnik Stepan Bunkov, sõjakomissariks pataljoni komissar Georgi Lanin, staabiülemaks kapten Konstantin Šiškov. Salk valvas riigipiiri Tallinna ja Pärnu vahelisel alal. 8. piirivalvesalga koosseisus oli 1153 meest.⁶⁴

10. piirivalvesalk staabiga Kuressaares tegeles ranniku valvamisega Saare- ja Hiiumaal. Salga ülemaks oli major Skorodumov. 10. piirivalvesalga koosseisus oli 1179 meest.⁶⁵ Läänemere rannikuvalve tugevdamise eesmärgil kehtestati 1940. aasta detsembris Saaremaal, Hiiumaal, Ruhnu, Abruka, Kihnu, Muhu ja Vormsi saarel, Paldiski poolsaarel ning piki rannikut olevatel piiräärsetel teedel piirivalve keelutsoon.⁶⁶

12. piirivalvesalk staabiga Liepajas tegeles Läti ranniku valvamisega kuni Palanga linnani Leedus. Salga ülemaks oli major Vassili Jakušev, sõjakomissariks pataljoni komissar M. Rudtšenko, staabiülemaks major Viktor Tšernikov. 12. piirivalvesalga koosseisus oli 1190 meest.⁶⁷

99. üksik piirivalvesalk formeeriti 1940. aasta 16. aprillil Leningradi piirivalveringkonna koosseisus Hanko poolsaare ranniku valvamiseks.

⁶² **Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне 1941. Сборник документов и материалов.** 1976. Москва, dok nr 413; **Sortside saladusi I. Kautla koletiste pihtimusi.** 1993. Koost. L. Levala. Tartu, lk 57.

⁶³ **Пограничные войска ... 1941, dok nr 376; Органы ... Том второй. Книга 1. Начало. 22 июня – 31 августа 1941 года.** 2000. Москва, с. 297; **Краснознаменный Прибалтийский ..., с. 79.**

⁶⁴ **Пограничные войска ... 1941, dok nr 413; Краснознаменный Прибалтийский ..., с. 75; Ириархов, Р., op. cit., с. 129.**

⁶⁵ **Пограничные войска ... 1941, dok nr 407; Павловский, М.** 1963. На островах. Москва, с. 11; **Ириархов, Р., op. cit., с. 129.**

⁶⁶ **Чугунов, А.** 1985. Граница накануне войны. Из историй пограничных войск 1939 – 22. июня 1941. Москва, с. 64; **Lindmäe, H.** 2006. Suvesõda Pärnumaal 1941. Tartu, lk 65.

⁶⁷ **Органы ... Том третий. Книга 1. Крушение “Блицкрига” (1 января – 30 июня 1942 г.).** 2003. Москва, с. 169; **Краснознаменный Прибалтийский ..., с. 61, 65; Ириархов, Р., op. cit., с. 129.**

Erinevatel andmetel anti 673- või 690-meheline salk Balti piirivalvering-konna moodustamisel üle tema alluvusse.⁶⁸

Hanko piirivalvesalga ülemaks oli major Aleksei Gubin. Salga koosseisus oli 2 komandantuuri, 10 kordonit, piiripunkt, komandandi-, majandus- ja siderühm. Hanko piirivalvesalgas oli 510 meest (ilma laevade divisjonita).⁶⁹

2. Balti piirivalvelaevade salka juhtis II või III järgu kapten Aleksandr Perfilov, sõjakomissariks oli G. Semljakov ja staabiülemaks III järgu kapten B. Tširkov. Staap asus Tallinnas. Neljast või isegi viiest divisjonist koosnenud salk paiknes järgmiselt:

- 1. divisjon Tallinnas, ülem vanemleitnant J. Reznitšenko;
- 2. divisjon Liepajas, ülem kaptenleitnant A. Finotško;
- 3. divisjon Narva-Jõesuus, ülem kaptenleitnant M. Turkov;
- 4. divisjon Liepajas;⁷⁰
- Hanko divisjon, ülem vanemleitnant G. Ležepekov.

Salga laevade tuumiku moodustasid МО-IV (Малый Охотник) tüüpi puust 56-tonnise veeväljasurvega piirivalvekaatrid, mille kiirus oli kuni 27 sõlme. Kaatritel oli tugev relvastus, väike süvis ja hea manöövervusvõime. Eraldi äramärkimist väärib 4. divisjon, mille koosseisus oli 9 soomuskaatrit.

Salk pidi algselt koosnema vaid 68 veesõidukist koos 1330 mehega, kuid hiljem oli salga käsutuses koos okupeeritud Balti riikide ujuvahenditega vähemalt 71 kaatrit ja neli valvelaeva ning isikkoosseis ulatus kuni 1474 meheni.⁷¹

Piirivalvevägede 11. üksik õhueskadrill paiknes Saaremaal ja Hiiumaal ning valvas merepiiri Naissaarest kuni Palanga linnani Leedus. Eskadrilli ülemaks oli major N. Petrov ja asetäitjaks vanempolitruk N. Samohhin. Staap asus Kuressaares.

⁶⁸ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266; **Иринархов, Р.**, *op. cit.*, s. 129.

⁶⁹ **Кабанов, С.** 1971. На дальних подступах. Москва, с. 119; Пограничные войска ... 1941, dok nr 284.

⁷⁰ Ülema kohta andmed puuduvad.

⁷¹ Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941, dok nr 146.; Пограничные войска ... 1941, dok nr 223, 283; **Кабанов, С.**, *op. cit.*, с. 133; **Краснознаменный Прибалтийский ...**, с. 98–99; **Ладинский, Ю.** 1983. Военная вахта. Москва, с. 46; **Елизаров, Г.** 1990. Балтийская морская пограничная охрана в войне. – Краснознаменный Балтийский флот в Великой Отечественной войне советского народа 1941–1945 гг.: Оборона Прибалтики и Ленинграда (1941 – 1944 гг.). Книга первая. Москва, с. 342–355; **Курмышов, В.** 2004. Решение проблемы базирования Балтийского флота накануне войны. (Развертывание военно-морских баз в Прибалтике, конец 1939–1941 гг.). – Военно-исторический архив, но. 2, Москва, с. 133; **Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945 в трех книгах. Первые годы. Книга первая.** 1996. Рига, с. 74; **Иринархов, Р.**, *op. cit.*, с. 129.

Lennukitest olid kasutusel kahemootorilised pommitajad SB (9 lennukit) ja üks lüli (3 lennukit) mere-lähiluure lennukeid MBR–2. Eskadrilli koosseisus oli 260 meest.⁷²

Täielikult piirivalvelennukite kasutada oli Kuressaare lennuväli, vesi-lennukid paiknesid sõja eel valminud Kihelkonna vesilennukite baasis ja ka Hiiumaal.⁷³

1940. aastal oli Eesti–Läti territooriumil planeeritud luua neli mere-piiripunkti: Tallinnas, Riias, Liepajas ja Ventspilsis. Enne sõja algust tegutses aga NKVD Balti piirivalveringkonnas viis mere-piiripunkti – üks oli loodud ka Pärnusse. Iga piiripunkti isikkoosseisu suuruseks oli algselt määratud 106 meest.⁷⁴

1940. aasta augustis eksisteerinud Tallinna lennujaama piiripunkti⁷⁵ edasise tegutsemise kohta andmed puuduvad.

Vastavalt NSVLi NKVD käskkirjale nr 00572 moodustati 1940. aastal kõigis piirivalveringkondades noorema juhtivkoosseisu ringkonnakoolid. Tallinnas paiknenud ringkonnakoolis õppis korraga 70–100 piirivalvurit.⁷⁶

Napid andmed räägivad “politrukkide ja NKVD-meeste koolist” Lihula lossis.⁷⁷ Võimalik, et tegu oli 8. piirivalvesalga väljaõppekeskusega või Balti piirivalveringkonna noorema juhtivkoosseisu ringkonnakooli õppebaasiga.

NKVD Balti piirivalvepiirkonna üksused formeeriti piirivalve peavalitsuse poolt piirivalve vahtkondade, liinikordonite ja komandantuuride jaoks väljatöötatud uutest juhistest lähtudes. Juhistes kajastusid viimaste aastate jooksul vana NSVLi läänepiiri valvamisest saadud kogemused.⁷⁸ Vaatamata uutele juhistele olid Baltikumi paigutatud piirivalvurid äärmiselt keerulises olukorras. Uus vastutusala vajab täielikku tundmaõppimist nii maismaal, merel kui ka õhus. See, et piirivalvurid ei tundnud Eesti rannajoont, oli 1939. aasta septembris olnud üheks põhjuseks, miks ebaõnnestus

⁷² **Краснознаменный Прибалтийский ...**, с. 92; **Иринархов, Р.**, *op. cit.*, с. 129.

⁷³ **Навагин, С.** 1971. Крепость в море. – Таллин в огне. Сборник статей ветеранов войны и воспоминаний участников героической обороны Таллина и Моонзундского архипелага 7 июля – 2 декабря 1941 года. Издание второе исправленное и дополненное. Таллин, с. 301–308.

⁷⁴ Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941, dok nr 146, 147. Пограничные войска ... 1941, dok nr 254; **Краснознаменный Прибалтийский пограничный.** 1988. Рига, с. 31.

⁷⁵ Riigi Teataja, nr 106, 21. august 1940, art 1078, lk 1387–1388.

⁷⁶ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1955. Москва, dok nr 266; **Краснознаменный Прибалтийский пограничный.** 1988. Рига, с. 31.

⁷⁷ **Pärnu Omakaitse võitluste keerises.** 1942. – Uus Elu, nr 85 (161), 30. juuli. Pärnu, lk 2.

⁷⁸ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1955. Москва, dok nr 266; **Часовые ...**, с. 93.

Punalipulise Balti Laevastiku luuraja meritsi paiskamine Eestisse.⁷⁹ Enamik üksustest oli seni tegutsenud vaid maismaa suunal ja neil puudusid merepiiri valvamise kogemused. Lisaks eeltoodule olid nad kogu aeg justkui eesliinil. Iseseisvuse kaotanud rahvad olid veel võõrutamata mitmetest n-ö kodanlikest pahedest, nagu näiteks lõbusõidud paadiga või kalapüük merel.⁸⁰

Vaatamata NKVD organite värvatud üksikute agentide tegutsemisele enne baaside lepingu sõlmimist ja 1940. aasta juunis hoogtöö korras alanud uute agentide värbamisele, oli informaatoreite võrgustik sõja alguseks alles kujunemisjärgus ega suutnud NKVD nõudmisi täielikult rahuldada.⁸¹ Seda enam tuli Balti ringkonna piirivalvuritel sõja eel vaeva näha Eestist vabasse maailma suunduvate “diversantide” püüdmisega. Eriti ohtralt liikus “diversante” 6. ja 8. piirivalvesalga vastutusalas.⁸²

Motolaskurpolgud

Kaug- ja Lähis-Ida piiridel oli NKVD 1939. aastal katsetanud tulejõu suurendamise eesmärgil piirivalvesalkade koosseisus kuulipilduja-, suurtüki- ja tankiüksuste moodustamist. 1940. aastal paigutati Baltikumi kolm NKVD operatiivvägede motolaskurpolku, millel oli piisavalt tulejõudu tagada NKVD eripalgeline tegevus.⁸³

Mõnevõrra segadust tekitab NKVD piirivalvevägede peavalitsuses 20. juunil 1941. aastal koostatud dokumendis esitatud motolaskurpolkude numbratsioon. Nimetatud on operatiivvägede 1. ja 3. motolaskurpolku ning “äsjaformeeritud 23. motolaskurpolku”, kuid hilisemates dokumentides ning memuaarides figureerivad 1., 3. ja 5. motolaskurpolk.

3. motolaskurpolk paiknes Tallinnas ja selle ülemaks oli major Pavel Brovkin. Polgu koosseisus oli vähemalt 3 laskurpataljoni, 1 rood tanke BT–

⁷⁹ **Петров, П.** 2005. Балтийский флот. Финский гамбит. Москва, с. 241.

⁸⁰ **Krikk, M.** 2003. Läänlaste ja saarlaste oma politsei 1918–1940. Tallinn: Olion, lk 183–184; **Lindmäe, H.** 2002. Suvesõda Virumaal 1941. Tartu, lk 99–100.

⁸¹ **Deemant, K.** 2001. Massimõrv Tallinnas 23. juunil 1941. – Akadeemia, nr 6, lk 1200–1212; **Pihlau, J.** 2002. Aleksander Viidiku varjatud elu. Vabadussõjalasest NKVD tippagendiks. – Akadeemia, nr 4, lk 721–735; **Jürjo, I.** 1996. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, ЕКР ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, lk 53–76; **Ant, J.** 1999. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatuses. Tallinn, lk 165.

⁸² Пограничные войска ... 1939 – июнь 1941, dok nr 164, 165; **Краснознаменный Прибалтийский ...**, с. 35–37.

⁸³ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1995. Москва, dok nr 266.

7, polgu kool ja toetusüksused.⁸⁴ 10. ja 11. juunil 1941. aastal lahkusid Eestist polgu üks pataljon ja polgukool, et täita operatiivülesandeid Šiauliai piirkonnas.⁸⁵

Riias paiknes polkovnik Andrei Golovko juhitud 5. motolaskurpolk, mille koosseisus oli 4 laskurpataljoni, 1 rood tanke, 1 suurtükipataljon ja toetusüksused. 1. motolaskurpolk asus Kaunases.⁸⁶

Alates 28. veebruarist 1941 allusid Baltikumis paiknenud motolaskurpolgud NKVD operatiivvägede valitsusele ja pidid sõjaolukorras moodustama 22. motoriseeritud laskurdiviisi.⁸⁷

Eestis paiknenud väiksemad NKVD vägede üksused

Niisamuti nagu operatiiv- ja piirivalvevägesid, toodi Eestisse ka NKVD teiste vägede üksusi, kuid nende hulga ja tegevuse kohta 1940. aastal on andmed äärmiselt katkendlikud.

Villem Raid märgib, et Mõisaküla oli “raudtee-NKVD ühe keskuse asukoht” ja seal paiknes “vahelduvalt 10–12 vene NKVD-meest”.⁸⁸ Tõenäoliselt oli tegemist ühega NKVD raudteevalvevägede 2. diviisi paljudest väikestest garnisonidest Eestis, mille põhjal 1. juulil 1941. aastal formeeriti 109. polk.⁸⁹

Alates 1934. aasta augustist NKVD sisevalve koosseisu kuulunud konvoivägedest⁹⁰ paiknes Tallinnas 153. ja Riias 155. konvoipataljon.⁹¹ Nende üksuste tegevuse kohta puuduvad andmed kuni küüditamiseni 14.

⁸⁴ **Органы ... Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года.** 2000. Москва, dok nr 544; **Внутренние войска ...**, с. 694 viide 6, с. 711; **Пограничные войска ... 1941**, dok nr 403; **Баринов, В.** 2006. Наша военная молодость – Северо-Западный фронт. – Военно-исторический архив, № 2, Москва, с. 151–161.

⁸⁵ **Баринов, В.**, *op. cit.*, с. 151–161.

⁸⁶ **Органы ... Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года.** 2000. Москва 2000, dok nr 544.

⁸⁷ **Органы ... Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.)** 1955. Москва, dok nr 266; **Органы ... Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года.** 2000. Москва, dok nr 544.

⁸⁸ **Raid, V.**, *op. cit.*, lk 133–155.

⁸⁹ **Внутренние войска ...**, с. 46, märkus “*”.

⁹⁰ **Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации.** 2002. Сост. Колпакиди, А. Серяков, М. Москва, с. 399.

⁹¹ **Пограничные войска ... 1941**, dok nr 403; **Головко, А.** 1976. В боях за Прибалтику. – На линии огня. Москва, с. 28–38; **Органы ... Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года.** 2000. Москва, dok nr 544.

juunil 1941. aastal. Tõenäoliselt oli just nendel üksustel täita oluline roll nimetatud aktsiooni läbiviimisel ja NKVD üksuste laiemal tutvustamisel eestlastele.⁹²

NKVD ehitusvägede kohta leidub vaid kaudseid andmeid. Sõja eel tegelesid NKVD lennuväljade ehitamise peavalitsusele allunud üksused Balti erisõjaväeringkonnas lennuväljade ja teiste salajaste objektide rajamisega.⁹³ Võimalik, et näiteks Põltsamaa lähistel asuva Kuningamäe lennuvälja rajamisel⁹⁴ rakendati NKVD ehitusvägede sõdureid, kuid kindlad andmed nende tegevuse kohta Eestis puuduvad.

Kokkuvõte

Vaatamata enam kui poole sajandi möödumisele on informatsioon Eestis paiknenud NKVD vägedest fragmentaarne. Tegemist oli ülejäänud NSVLi relvajõududega võrreldes hästi varustatud, täielikult komplekteeritud ja pikaajalise väljaõppe saanud vägedega.

Eesti hõivati varasemaid kogemusi ja sarnaseid meetmeid rakendades. Võimalik, et NKVD vägede saabumine Eestisse toimus varjatult ega äratanud seetõttu kohaliku elanikkonna hulgas tähelepanu.

NKVD väed ei moodustanud ühtset tervikut. Kuuele peavalitsusele allunud väed paiknesid laiali kogu Eestis. Lõviosa Eesti territooriumist kuulus NKVD Balti piirivalveringkonna, väiksem osa Leningradi piirivalveringkonna vastutusalasse. Eestisse paigutati Balti piirivalveringkonna staap ja siin asus enam kui pool ringkonna vägedest. Oluline roll hilisemates sündmustes oli asjaolul, et NKVD Balti piirivalveringkond ei kontrollinud kogu Eesti territooriumi, vaid ainult põhja- ja läänerannikut ning saari.

Nagu näeme, õnnestus nõukogude võimul edukalt varjata küllaltki arvukate ja lõõgijõuliste NKVD vägede olemasolu ja tegutsemist Eestis aastail 1940–1941.

⁹² Olgu siinkohal toodud kõrvalepõikena lühike küüditajate julgestusüksuse kirjeldus: *“Sinimütsimehed” (tollal kandsid NKVD sõdurid sinise äärega vormimütse) olid kõik pilusilmsed, ei osanud isegi vene keelt. Kõverjalg, A. 1994. Sõda ja saatused. Viljandi koolipoisina Eesti Leegioni. Tallinn, lk 35.*

⁹³ **Колесник, А.** 1988. Советские военные строители. Москва, с. 111; **Пантелеев, Ю.** 1965. Морской фронт. Москва, с. 21.

⁹⁴ **Kuurme, H.** 2001. Pildikesi Põltsamaa ajaloost. I osa. Põltsamaa, lk 176–177, 187, 189–190.

LISA I

NKVD auastmetest

1935. aasta oktoobris-novembris kehtestati NSVLi NKVD jaoks väeliigi tunnused ja spetsiaalsed auastmed, käibele võeti tänapäevani kasutusel olev *riikliku julgeoleku* mõiste. Auastmeid oli 10:

- riikliku julgeoleku 1. järgu komissar,
- riikliku julgeoleku 2. järgu komissar,
- riikliku julgeoleku 3. järgu komissar,
- riikliku julgeoleku vanemmajor,
- riikliku julgeoleku major,
- riikliku julgeoleku kapten,
- riikliku julgeoleku vanemleitnant,
- riikliku julgeoleku leitnant,
- riikliku julgeoleku nooremleitnant,
- riikliku julgeoleku seersant.

Eriauastmena anti siseasjade rahvakomissaridele riikliku julgeoleku peakomissari auaste.

NKVD auastmed ei vastanud sõjaväes kasutatavatele auastmetele, vaid olid kaks astet kõrgemad. Riikliku julgeoleku seersandi auastmele vastas armees leitnandi, riikliku julgeoleku kaptenile polkovniku auaste jne. Järgnevatel aastatel väeliigi tunnused ja spetsiaalsed auastmed muutusid ning täienesid, kuid 9. juulini 1945. aastal kehtis kaheastmeline auastmete vahe.

Allikas. Лубянка: Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1960. Справочник, lisa nr 11; **Ганичев, П.** 1989. Воинские звания. Москва, с. 52–53; **Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации.** 2002. Сост. А. Колпакиди, М. Серяков. Москва, с. 398–399.

LISA 2⁹⁵**Instruktsioonid NSVLi Leningradi, Valgevene,
Ukraina ja Moldaavia piirivalveringkondade üksustele
tõkestustsooni valve korraldamise kohta**

27. detsembril 1940

1. Tõkestustsooni valveteenistuses olevate piirivalvevägede ülesanne on
 - a) mitte võimaldada Valgevene ja Ukraina läänepoolsetest oblastitest, Leedu, Eesti ja Moldaavia NSVst tungida NSVLi sügavusse kontr-revolutsioonilisel elemendil, spioonidel, diversantidel, terroristidel ning avastada õigeaegselt nende illegaalne tegevus, mis toimub tõkestustsooni kaudu;
 - b) korraldada vastavate organite väljastatud lubadega inimeste organiseeritud liikumist läbi tõkestustsooni ning mitte võimaldada tsooni illegaalset läbimist mõlemas suunas;
 - c) tagada kehtestatud piirirežiimi järgimine.
2. Piirivalveväed ja nende allüksused vastutavad vastavalt paiknemisele neile eraldatud ja NSVLi NKVD piirivalvevägede ülema kinnitatud lõikude valve eest.
3. Tõkestustsooni valve vahenditeks on
 - a) piirivalveüksuste agentuur,
 - b) piirivalvevahtkonnad,
 - c) kaasabibrigaadid.
6. Piirivalvevahtkondade teenistust organiseeritakse vajalikus sügavuses vastavalt operatiivolukorrale, kuid kordonite väikest arvu silmas pidades on lubatud läheneda endisele piirile.
7. Valveteenistust organiseerivad kordonite ülemad piirkonna komandantide otsuse alusel. Liikuvaid piirivalvevahtkondi koos vaatlusülesannetega tuleb saata välja (piiri)rikkumiste jälgede kontrollimiseks ja (piiri)rikkujate otsimiseks.
9. Ilma hoiatuseta on lubatud relva kasutada ainult piirivalvevahtkonnale kallaletungimisel. Piiririkkujate kinnipidamisel tuleb relva kasutada vaid äärmisel juhul ja alles pärast kolmekordset hõiget ning hoiatuslasku.

⁹⁵ Tõlkimisel on püütud säilitada originaalteksti stiili.

Arreteeritute, kinnipeetute ja kinnipeetavate põgenemisel kasutatakse relva alles siis, kui ükski ennetav abinõu (hõige, hoiatuslask) ei anna tulemusi ja puudub võimalus neid teiste meetoditega peatada.

10. Tähelepanu pöörata salkade staapide, komandantuuride, kordonite, arreteeritute kinnipidamisruumide ja ladude valvele, pidades silmas, et need objektid võivad langeda bandiitide kallale tungida alla.

Nende objektide valvel tuleb kasutada laialdaselt valvekoeri, kes soetatase ja õpetatakse välja üksuste vahenditest.

11. Valve sügavuse loomiseks ja selle tiheduse suurendamiseks kaasata tsooni valvamisse laialdaselt elanikkonda, organiseerides teda kaasabibrigaadidesse mõlemal pool tõkestustsooni.

Selleks organiseerida üksuste jõududega kohalike partei- ja nõukogude organite kaudu kohaliku elanikkonna seas laialdast selgitustööd nii piiritsoonis kui ka tõkestustsooni 5 km sügavuses alas Valgevene, Eesti, Leedu ja Moldaavia NSVs. Tsoonist väljaspool asuvad kaasabibrigaadid formeerida NKVD kohalike organite kaasabil.

14. NSVLi tagalapiirkondade, Valgevene lääneoblastite ja Ukraina elanike tõkestustsooni läbimine toimub kontroll-läbilaskepunktide kaudu ja lubade alusel, mida väljastab NSVLi töölis-talupoegade miilits 30. detsembri 1939. aasta NSVLi NKVD käskkirja nr 001554 põhjal.

Eesti ja Leedu NSVsse toimub sissesõit töölis-talupoegade miilitsa lubade alusel, mis on väljastatud 3. augustil 1940. aastal NSVLi NKVD käskkirjas nr 00939 ja selle 23. augusti 1940. aasta lisa nr 203 põhjal.

17. Tõkestustsooni rikkujad võetakse kriminaalvastutusele vastavalt NSVLi prokuröri 5. oktoobri käesoleva aasta korraldusele nr 1/21429c.

18. Piirivalvesalgad (5. osakond), komandantuurid ja kordonite juhtkond seavad sisse tiheda kontakti Valgevene ja Ukraina lääneoblastite ning Eesti, Leedu ja Moldaavia NSV tsoonilähedaste rajoonide NKVD organitega, informeerivad vastastikku kõigist illegaalsetest sidemetest ja liikumisest läbi tõkestustsooni, bandede ilmunisest, kahtlastest isikutest ning aitavad üksteist nende likvideerimisel.

NSVLi NKVD piirivalvevägede ülema asetäitja kindralmajor Petrov.

Аликас. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том I. Накануне. Книга первая. (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.)1995. Москва, dok nr 141.

Allikad

a) arhiiviallikad:

ERA R-358-1-17. Omakaitse Tartumaa Maleva ajalugu Kaitseliidu likvideerimisest kuni 1941. a. lõpuni. Koost. leitnant Ed. Suursepp VR 2/ III. Tartu 1943. a.

b) allikapublikatsioonid:

Sortside saladusi I. Kautla koletiste pihtimusi. 1993. Koost. L. Levala, Tartu.

c) dokumendikogumikud ja teatmikud:

Riigi Teataja, nr 106, 21. august 1940, art 1078, lk 1387–1388.

Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.

Документы и материалы. 1975. Москва.

Зимняя война 1939–1940. Книга вторая. И. В. Сталин и финская кампания.

Стенограмма совещания при ЦК ВКП(б). 1999. Москва.

Ворошилов, К. О проекте закона о всеобщей воинской обязанности. 1939.

Москва.

Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1960.

Справочник. 1997. Москва.

Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991.

Справочник. 2003. Москва.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том I. Накануне. Книга первая. (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.) 1995. Москва.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том I. Накануне. Книга вторая. (1 января – 21 июня 1941 г.) 1995. Москва.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том второй. Книга 1. Начало. 22 июня – 31 августа 1941 года. 2000. Москва.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 года. 2000. Москва.

Партийно-политическая работа в Красной Армии: Документы. Июль 1929 г. – май 1941 г. 1985. Москва.

Пограничные войска СССР 1939 – июнь 1941. Сборник документов и материалов. 1970. Москва.

Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне 1941. Сборник документов и материалов. 1976. Москва.

Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации. 2002. Сост. А. Колпакиди, М. Серяков. Москва.

Kirjandus

- Ant, J.** 1999. Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn.
- Deemant, K.** 2001. Massimõrv Tallinnas 23. juunil 1941. – Akadeemia, nr 6, lk 1200–1212.
- Glanz, D.** 1998. Stumbling Colossus. The Red Army on the Eve of World War. University Press of Kansas.
- Glanz, D.** 2005. Colossus Reborn. The Red Army at War, 1941–1943. University Press of Kansas.
- Jürjo, I.** 1996. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn.
- Krikk, M.** 2003. Läänlaste ja saarlaste oma politsei 1918–1940. Tallinn.
- Kubi, E.** 2007. Nõukogude sõjaväebaasid Eestis: Baaside lepingust Narva diktaadini. Magistritöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, Tartu.
- Kuurme, H.** 2001. Pildikesi Põltsamaa ajaloost. I osa. Põltsamaa.
- Kõverjalg, A.** 1994. Sõda ja saatused. Viljandi koolipoisina Eesti Leegioni. Tallinn.
- Lindmäe, H.** 2002. Suvesõda Virumaal 1941. Tartu.
- Lindmäe, H.** 2006. Suvesõda Pärnumaal 1941. Tartu.
- Misiunas, R. J.; Taagepera, R.** 1997. Balti riigid: sõlteaastad 1940–1990. Tallinn.
- Noormets, T.** 1997. Eesti piirivalve okupatsioonist Suvesõjani 1940–1941. – Kaitse Kodu!, nr IV/V, lk 55–59.
- Noormets, T.** 1997. Eesti piirivalve okupatsioonist Suvesõjani 1940–1941. – Kaitse Kodu!, nr VI (XII), lk 40–43.
- Noormets, T.** 2002. Mobilisatsioon Punaarmeesse Eestis 1941. a. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat, lk 27–49.
- Pihlau, J.** 2002. Aleksander Viidiku varjatud elu. Vabadussõjalasest NKVD tippagendiks. – Akadeemia, nr 4, lk 721–735.
- Pärnu Omakaitse võitluste keerises.** 1942. – Uus Elu, nr 85 (161), Pärnu 30. juuli, lk 2.
- Raid, V.** 1957. Võitlused L.–Pärnumaal 1941. a. suvel. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas, V köide, Stockholm, lk 133–155.
- Tannberg, T.** 2004. Nõukogude Liidu ettevalmistused sõjaks. – Sõja ja rahu vahel. Koguteos. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Rahvusarhiiv, lk 293–333.
- Антонов, В.** 1975. Путь к Берлину. Москва.
- Баринов, В.** 2006. Наша военная молодость – Северо-Западный фронт. – Военно-исторический архив, № 2, Москва, с. 151–161.
- Баранов, В.** 2007. Использование исторического опыта Великой Отечественной войны в строительстве и совершенствовании внутренних войск в военной организации государства. – Военная мысль, № 8, 2007, с. 8–14.
- Белозеров, Б.** 2001. Фронт без границ. 1941–1945 гг. (Историко-правовой анализ обеспечения безопасности фронта и тыла северо-запада). Санкт-Петербург.
- Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945 в трех книгах. Первые годы.** Книга первая. 1966. Рига.

- Воронов, В.; Шишкин, А.** 2005. НКВД СССР: Структура, руководящий состав, форма одежды, знаки различия 1934–1937 гг. Москва.
- Головко, А.** 1976. В боях за Прибалтику. – На линии огня. Москва, с. 28–38.
- Дроговоз, И.** 2002. Крепости на колесах. История бронепоездов. Минск.
- Елизаров, Г.** 1990. Балтийская морская пограничная охрана в войне. – Краснознаменный Балтийский флот в Великой Отечественной войне советского народа 1941–1945 гг.: Оборона Прибалтики и Ленинграда (1941–1944 гг.). Книга первая. Москва, с. 342–355.
- Золотарев, В.; Шломин, В.** 2004. Как создавалась военно-морская мощь Советского Союза. Книга 1. Москва–Санкт-Петербург.
- Иринархов, Р.** 2004. Прибалтийский Особый ... Минск.
- Кабанов, С.** 1971. На дальних подступах. Москва.
- Козлов, А.** 1973. Тревожная служба. Москва.
- Колесник, А.** 1988. Советские военные строители. Москва.
- Коломиец, М.** 2007. Броня на колесах. История советского броневедомства 1925–1945 гг. Москва.
- Краснознаменный Прибалтийский пограничный.** 1988. Второе издание. Сост. В. Боярский. Рига.
- Куркоткин, С.** 1977. Тыл Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Москва.
- Курмышов, В.** 2004. Решение проблемы базирования Балтийского флота накануне войны. (Развертывание военно-морских баз в Прибалтике, конец 1939–1941 гг.) – Военно-исторический архив, № 2, Москва 2004, с. 115–135.
- Ладинский, Ю.** 1983. Военная вахта. Москва.
- Ломагин, Н.** 2005. Управление НКВД по Ленинградской области при осуществлении политического контроля в период битвы за Ленинград. – Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2, январь, с. 47–63.
- Мельтюхов, М.** 1999. Нарастание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939–1941 годах. – Отечественная история, № 4, Москва 1999, с. 46–70.
- Мельтюхов, М.** 2004. Блицкриг в Европе, 1939–1941: Польша. Москва.
- Мерцалов, А.** 2005. Подходы к изучению прошлого (по новейшим трудам о войне 1939–1945 гг.). – Военно-исторический архив, № 12, Москва 2005, с. 146–165.
- Навагин, С.** 1971. Крепость в море. – Таллин в огне. Сборник статей ветеранов войны и воспоминаний участников героической обороны Таллина и Моонзундского архипелага 7 июля – 2 декабря 1941 года. Издание второе, исправленное и дополненное. Сост. Т. Зубов, Таллин, с. 301–308.
- Некрасов, В.** 1985. Вклад внутренних войск в дело победы советского народа в Великой Отечественной войне. – Военно-исторический журнал, № 9, Москва, с. 29–35.
- Некрасов, В.** 1986. Основные этапы строительства внутренних войск. – Военно-исторический журнал, № 11, Москва, с. 81–84.
- Павлов, В.** 2006. Из истории создания и развития системы правительственной электросвязи советского государства (1930–1941 гг.). – Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Т. 1. Москва, с. 75–88.

- Павловский, М.** 1963. На островах. Москва.
- Петров, П.** 2005. Балтийский флот. Финский гамбит. Москва.
- Соколов, Б.** 2001. Наркомы страха. Ягода, Ежов, Берия, Абакумов. Москва.
- Хаустов, В.** 2004. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте. – Война и общество 1941–1945. Книга 2. Москва, с. 359–374.
- Часовые советских границ. Краткий очерк истории пограничных войск СССР.** 1979. Москва.
- Чугунов, А.** 1989. Граница сражается. Москва.
- Чугунов, А.** 1985. Граница накануне войны. Из историй пограничных войск 1939 – 22 июня 1941. Москва.
- Яковлев, Н.** 1981. Об артиллерии и немного о себе. Москва.
- Яковлев, Н.** 2003. Советские вооруженные силы значительно превосходили вермахт по боевому обеспечению. – Военно-исторический журнал, № 5, Москва, с. 16–21.

Leitnant **Olavi Punga**,
KVÜÕA strateegia õppetooli sõjaajaloo lektor